

HISTORIA

Józef Marecki OFM Cap
W NURCIE FRANCISZKAŃSKIM 7 (1998)

Godło franciszkańskie - jego historia i symbolika

Grupy społeczne, wspólnoty nieformalne oraz instytucje chcąc wyodrębnić się od innych, często przyjmują wyróżniający je znak. Ten znak (współcześnie zwany *logo*) ma identyfikować oraz utożsamiać zarówno poszczególnych członków jak i wspólne działania danej grupy. Wspólny znak daje poczucie jedności. Taką rolę pełniły symbole starochrześcijańskie. Taką samą rolę na przestrzeni wieków odegrały rozpoznawcze znaki rycerskie, herby rodowe i miejskie, znaki cechów i związków rzemieślniczych, herby opactw i kapituł oraz godła zakonów. Tę funkcję we wspólnotach biorących swój początek od św. Franciszka pełni znak krzyża z dwoma ramionami - nazywany godłem franciszkańskim¹.

Prezentowany temat obejmuje trzy zasadnicze części. Pierwsza przedstawia ogólne uwagi o godłach jako elementach herbu, druga ukazuje krótki rys historyczny rozwoju i kształtowania się godła franciszkańskiego i jego odmian, natomiast końcowa część omawia jego teologiczną kompozycję.

1. Ogólne uwagi o godłach jako elementach herbu

Herb - to słowo, które oznacza kompozycyjny znak rozpoznawczy. Termin ten wszedł do języka polskiego w XVI wieku². Etymologię słowa „herb” należy wyprowadzić od terminów „dziedzictwo” i „broń”, a swój rozwój w XIV wieku zawdzięcza on turniejom³. Wywodzi się więc herb z tradycji rycerskiej i dlatego zapewne Kościół długo się herbom przeciwstawiał. Z czasem przyjął go i dla jego używania wytworzył odrębne zasady nazywane ogólnie „heraldyką kościelną”⁴.

Elementami składowymi herbu są: tarcza, godło (figura heraldyczna, mobilia herbowe), hełm, klejnot, labry, płaszcze dewizy oraz order i oznaki godności. Należy także uwzględnić barwę. W heraldyce kościelnej, która rządzi się innymi prawami niż świecka, panują nieco inne zasady tworzenia herbów⁵. Jeszcze inaczej jest w tzw.

heraldyce zakonnej, gdzie panują nieokreślone zasady (raczej należałoby powiedzieć, że nie ma zasad), a samo tworzenie się znaków nazywanych symbolami, godłami lub herbami jest ciągle aktualne i żywe. Ciągle mamy do czynienia ze zjawiskiem powstawania nowych wspólnot życia konsekrowanego, które to wspólnoty przyjmują lub tworzą własne znaki⁶.

Najczęściej heraldyka zakonna sprowadza się do samego godła. Należy więc w przypadku wielu wspólnot zakonnych, w tym także franciszkańskich, mówić raczej o godle niż o herbie. Często godło występuje samorodnie bez tarczy. Szeršszemu omówieniu należałoby poddać zagadnienie przyczyn, sposobów i powodów powstawania znaków wyróżniających zakonne wspólnoty. Dla właściwej oceny i sprawdzenia, czy aby przyjęte godło nie jest dziełem przypadku, należy sięgnąć do pierwowzoru i przebadać genezę a także intencje pomysłodawcy znaku zakonnego.

W heraldyce kościelnej godło zakonne traktujemy jako znak i symbol danej wspólnoty; w nim ukryta jest duchowość, cel i jej charyzmat. Rozpoznanie godła daje nam odpowiedź na pytanie o nazwę i istotę zakonu czy zgromadzenia.

2. Godło franciszkańskie i jego odmiany

Przez prawie trzy stulecia zakon franciszkański nie posiadał godła. Jako znaku rozpoznawczego używano greckiej litery TAU, którym to znakiem podpisał się w liście do brata Leona św. Franciszek⁷. Znaczenie litery TAU jest podwójne. W Starym Testamencie, w księdze Ezechiela⁸, jest wzmianka, że literą TAW (zbliżoną do greckiego TAU) naznaczono wybranych przez Boga⁹. Występuje jako znak ocalenia niewinnych¹⁰. W symbolice chrześcijańskiej, w kręgu egipskim, jej kształt uznawany jest za jedną z form krzyża oraz wyróżnienie pustelników. Stąd często w ikonografii pojawia się na płaszczu św. Antoniego Pustelnika lub w formie zakończenia laski, którą trzyma święty¹¹.

Pojawienie się godła franciszkańskiego i pierwsze próby jego transformacji, były najprawdopodobniej, nawiązaniem do herbów i znaków używanych przez opactwa i kapituły¹².

Pierwsze [Ryc. 1], znane nam wyobrażenie godła, ikonograficznie zbliżonego do współcześnie używanych godeł, pochodzi z XV wieku. Jest to intarsjowane przedstawienie dwóch ramion: Chrystusa i św. Franciszka trzymającego w dłoni krzyż. Całość jest opleciona zakonnym sznurem. Warto w tym miejscu dodać, że wielu znawców duchowości naśladowców św. Franciszka w tym właśnie sznurze dopatruje się pierwotnego znaku wspólnoty franciszkańskiej¹³.

Z 1487 roku pochodzi wyobrażenie zachowane na jednej z kolumn w dolnej bazylice asyjskiej ukazujące dwa ramiona [Ryc. 2]. Lewe ramię - w wąskim rękawie symbolizuje Chrystusa i jest naznaczona raną. Prawe ramię - w szerokim rękawie habitu przynależy do św. Franciszka i posiada stygmat¹⁴.

Inne znane nam wyobrażenie znaku franciszkańskiego, które również może być pierwowzorem godła, pochodzi z 1499 roku [Ryc. 3]. Jak zaznacza Leone Bracaloni OFM jest to *il tipo piú semplice e primitivo*. Znajduje się w zakrystii kościoła

S. Francesco al Deserto w Wenecji. Są to dwie skrzyżowane dłonie ukazane stroną zewnętrzną¹⁵.

Z XV wieku i przełomu XV/XVI wieku zachowało się kilka wizerunków godeł [Ryc. 4-7], w których występują ramiona Chrystusa i świętego Biedaczyny oraz zakonne sznury, a także takie elementy jak korona (jej znaczenie wyjaśnia się jako symbol nadziei), serce i korona cierniowa. Godło pochodzące z kościoła św. Franciszka we Florencji [Ryc. 5] przedstawia dłoń Chrystusa z gwoździem w geście błogosławieństwa z trzema wyciągniętymi palcami. Ten motyw błogosławieństwa występuje na wielu współczesnych godłach¹⁶.

Najbardziej zbliżonym do współcześnie używanych godeł jest wyobrażenie z 1513 roku zamieszczone w *Conformità* Fra Bartolomeo da Pisa [Ryc. 8]. Do drewnianego krzyża, nad którym tabliczka z napisem INRI, przybite gwoździami na środku dłoni, dwa ramiona. Prawe, nagie ramię, przynależy do Chrystusa, zaś lewe, odziane w habit - do św. Franciszka. Właśnie ten znak, przechodząc pewnego rodzaju modyfikacje i stylizacje został ostatecznie przyjęty za godło przez poszczególne rodziny franciszkańskie [Ryc. 9]. W okresie późniejszym, to znaczy od połowy XVI wieku, składające się z ramion i krzyża godło, zostało wzbogacone o promienie lub aureole, chmury, obłoki oraz - niekiedy - o oplatający całość sznur zakonny¹⁷.

Omawiając różnorodne godła franciszkańskie należy wspomnieć o ich kompozycji i uaktualnianiu. Za przykład może posłużyć nam bł. Honorat Koźmiński, który dla 28 założonych przez siebie wspólnot zakonnych (18 istnieje do dzisiaj) opracował indywidualne godła¹⁸. Za podstawę przyjął skrzyżowane ramiona, ponad którymi umieścił plastyczne symbole wskazujące na posłannictwo i cel religijny danej wspólnoty. I tak kontemplacyjne i oddane adoracji Najśw. Sakramentu zgromadzenie adoratorek prześlągania [Ryc. 10] posiada ponad skrzyżowanymi ramionami monstrancję¹⁹, zgromadzenie kapłanów mariańskich [Ryc. 11] - kielich z hostią²⁰, a godło służebniczek szpitalnych [Ryc. 12] przedstawia chorą leżącą w łóżku, nad którą umieszczone jest godło franciszkańskie²¹.

Franciszkańskie godło możemy spotkać w sfragistyce, ornamentyce dekoracyjnej, architekturze, w zdobnictwie szat liturgicznych, w publikacjach książkowych jako ozdoba i znak identyfikacyjny. Franciszkańskie godło występuje ponadto jako element składowy innych godeł zakonnych. Omawiane godło przyjęły jako własny znak również franciszkańskie wspólnoty żeńskie (bernardynki i klaryski).

3. Teologiczna kompozycja godła franciszkańskiego

Jak zaznaczono wcześniej godło franciszkańskie [Ryc. 9] składa się z dwu ramion (Chrystusa i św. Franciszka) oraz wyrastającego zeń krzyża. W wielu przypadkach pojawiają się obłoki, w kompozycjach XIX wiecznych dodatkowe elementy, które wyróżniają poszczególne wspólnoty zakonne. Takimi elementami są promieniste aureole lub oplatające całość sznury z trzema węzami.

Anzelm Dimier przyjął, że godło franciszkańskie to położone na niebieskiej tarczy dwa ramiona naturalnych kolorów (jedno nagie, drugie w habitie) wyłaniające się ze

srebrzystych chmur z przebitymi dłońmi, pośrodku których znajduje się opromieniony złoty krzyż²².

Ramię bądź ręka w kontekście biblijnym oznacza działanie, moc i siłę. „Wyciągnięte ramię Boga” wyprowadziło naród wybrany z niewoli egipskiej²³. Ręka - utożsamiana z dłonią - jest symptomem działania i dawania. W sztuce starochrześcijańskiej, zwłaszcza w ornamentyce katakumbowej i sepulchralnej dłoń jest znakiem oddania się i zawierzenia Bogu oraz zapowiedzią Jego pojawienia się²⁴. Należy dodać, że w bogatej symbolice ręki i dłoni wyróżnia się wyobrażenie dłoni z krzyżem jako talizmanu przed demonami²⁵.

Ręka Chrystusa ma znak przebicia gwoździem w tradycyjnym ujęciu znanym ze sceny Ukrzyżowania. Ręka św. Franciszka naznaczona jest stygmatem, co stanowi nawiązanie do mistycznego przeżycia, które miało miejsce w 1224 roku na górze Alwerni. Kompozycja symbolizuje zjednoczenie Chrystusa ze św. Franciszkiem. Wyrazem tego była stygmatyzacja świętego. Przebita dłoń Chrystusa jest znakiem Męki, czyli poświęcenia dla ludzkości, ofiary za grzechy i odkupieńczej działalności. Chrystus przyszedł na ziemię, aby służyć, aby dać swoje życie na ofiarę. Św. Franciszek, nazywany *alter Christus* (drugi Chrystus), został upodobniony do Mistra nie tylko przez otrzymane stygmaty, ale również przez postawę służby dla biednych, potrzebujących, wydziedziczonych, ubogich. Godło franciszkańskie to przesłanie rozciąga na wszystkich naśladowców Zakonodawcy.

Szczególną uwagę należy zwrócić na umiejscowienie elementów po prawej i lewej stronie. Lokalizacja tzw. pól ma istotne znaczenie w heraldyce. W tworzeniu pierwotnych wersji godeł franciszkańskich, zdaje się, że nie zwracano uwagi na lokalizację elementów chrystologicznych i antropologicznych, a mianowicie położenia w polu godła ramienia Chrystusa i św. Franciszka. Współczesna nauka o symbolach podkreśla pewne prawidłowości, które należy odnieść także do omawianego godła zakonnego. Strona prawa oznacza wartości boskie, cnoty, mądrość i zbawienie. Natomiast strona lewa utożsamiana jest z elementami ludzkimi i mającymi wymiar materialny. Może też oznaczać potępienie²⁶. Należy więc, pamiętając o układzie heraldycznym, zgodnie z którym strony nazywane nie od patrzącego, ale od trzymającego tarczę, widzieć w godle franciszkańskim prawe ramię Chrystusa i lewe św. Franciszka.

Otoczające godło, a częściej ramiona, chmury lub obłoki, skłębione i gęste lub kiedy indziej błękitne obłoczki, możemy interpretować jako niebo, a więc to co nieskończone oraz światło i dom Stworzyciela. Obłoki są synonimem nieba i przybytku Boga. Zarówno w Starym jak i w Nowym Testamencie obłok to mieszkanie Boga Ojca²⁷. Niebo to miejsce pobytu dusz zbawionych i dusz świętych oraz miejsce boskiego sądu. Według Kopalińskiego niebo to „miejsce bezczynnego pobytu cnotliwych, błogosławionych dusz”²⁸. Chmury to ciemności i mroki, które na ziemi ograniczają człowieka, utrudniają mu oglądanie nieba. Krzyż zdaje się rozjaśniać te mroki. Chmury możemy postrzegać jako to, co jest pomiędzy niebem i ziemią. Można więc interpretować owe obłoki jako swoisty drogowskaz dla żyjących na ziemi. Odnośnie kolorów owych obłoków i chmur należy przypomnieć, że błękit nieba utożsamiany jest ze szczęściem, a skłębione chmury to symbol kłopotów i trosk²⁹.

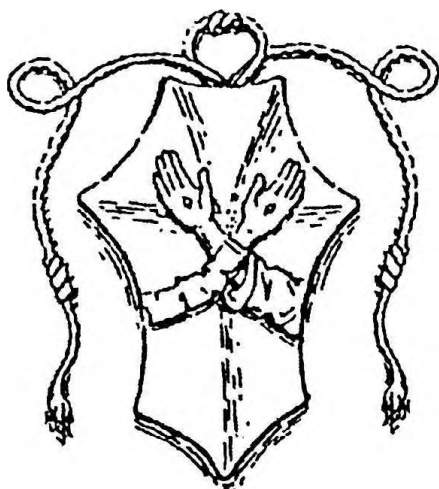
Tłem skrzyżowanych rąk jest krzyż - symbol i narzędzie męki oraz śmierci Chrystusa. Krzyż w chrześcijaństwie ma znaczenie soteriologiczne. Zarówno Ojcowie Kościoła jak i późniejsi teologowie w znaku krzyża dopatrywali się różnych koncepcji i typologicznych znaczeń. Najogólniejsze odnosiły się do krzyża jako znaku zwycięstwa nad złymi duchami (św. Efreem Syryjski) oraz, powstała w średniowieczu, koncepcja rozumienia krzyża jako znaku pełnego zbawienia człowieka³⁰. Różnorodne wersje kompozycji krzyża i rąk wyrażają myśl zespolenia Chrystusa z krzyżem i św. Franciszka z krzyżem. W duchowości franciszkańskiej krzyż jest nie tylko symbolem i narzędziem męki Chrystusa, ale także znakiem miłości Boga Ojca do człowieka, realizacją odkupieńczych planów Boga, znakiem ofiary Chrystusa. Krzyż jest symbolem pokuty, rezygnacji ze swych planów i dążeń i podporządkowania swych pragnień celom wyższym³¹.

W teologii krzyża uwzględnia się ponadto jego wertykalny i horyzontalny wymiar. Ramiona krzyża łączą niebo z ziemią. Przez krzyż, jego ramię pionowe, „przechodzą” łaski i dary nieba dla ludzi. Belka pozioma „obejmuje” wszystkich ludzi i jest symbolem ofiary krzyża złożonej za wszystkich ludzi. Współcześnie wymiar horyzontalny odczytuje się często jako wskazanie działań ekologicznych.

Teoretycy symboliki podkreślają znaczenie znaku krzyża jako osi świata, połączenia przeciwieństw oraz znaku ofiary Chrystusa. Należy podkreślić, że w okresie wypraw krzyżowych, poczynając od XI wieku, krzyż stał się szczególnym znakiem. Poza wymiarem chrystologicznym stał się symbolem akceptacji odzyskania Ziemi Świętej i jej rechrystianizowania³².

W duchowości franciszkańskiej krzyż zajmuje szczególne miejsce. Jego dźwiganie ma być naszą chlubą. Krzyż jest narzędziem śmierci Chrystusa, na którym „to ty wraz z nimi (tj. złymi duchami) go ukrzyżowałeś i krzyżujesz nadal przez upodobanie w nałogach i grzechach”³³. Chrystus przez „krzyż, krew i śmierć zechciał nas wykupić z niewoli”³⁴. Krzyż jest znakiem pokuty, dobrowolnie przyjętych wyrzeczeń i umartwień³⁵.

Występująca wokół krzyża gloria interpretowana jest jako znak zwycięstwa i chwały. Krzyż jest znakiem zwycięstwa nad chwilowymi niepowodzeniami, nad ciemnością grzechu, nad słabością. Krzyż rozświetla ciemności³⁶. Symbolizuje to otaczająca krzyż gloria lub aureola.

Ryc. 1.

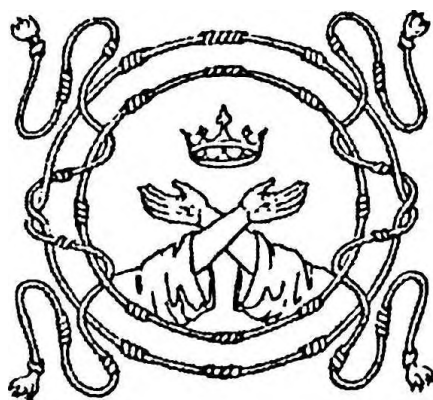
Ryc. 2.

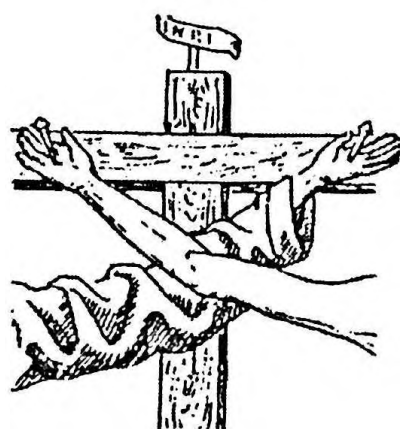
Ryc. 3.

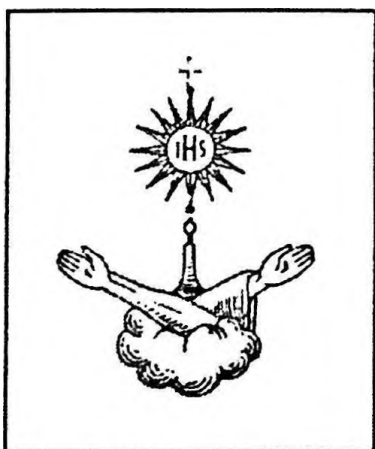
Ryc. 4.

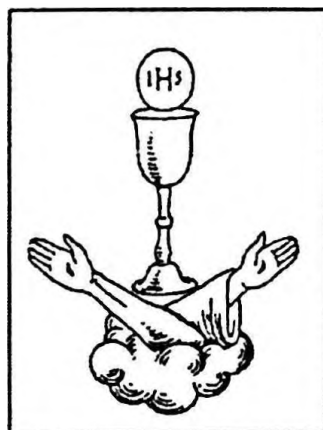
Ryc. 5

Ryc. 6

Ryc. 7.

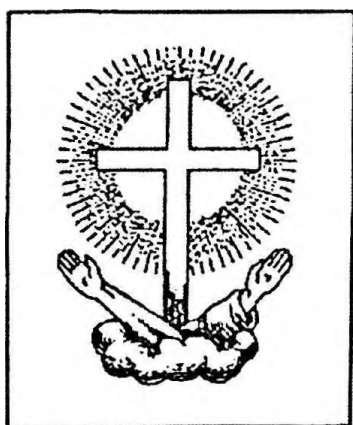
Ryc. 8.

Ryc. 9.

Ryc. 10.

Ryc. 11.

Ryc. 12.

Zakończenie

Analizując godła zakonne rozpoznajemy cel, charyzmat, zadania i kierunki działań danej wspólnoty zakonnej oraz jej duchowość. Te ogólne założenia odnoszą się do godła franciszkańskiego. Przez badania heraldyczne poznajemy historię Zakonu i myśl Założyciela. Wnikamy w duchowość i charyzmat franciszkański oraz poznajemy jak kształtowały się one na przestrzeni stuleci.

Postulaty badawcze

W literaturze polskiej, poza jedną pozycją³⁷ wydaną w Łodzi w 1994 r. brak jest opracowań dotyczących godeł poszczególnych wspólnot zakonnych i ogólnych założeń heraldyki zakonnych. Przy omawianiu zagadnień heraldyki kościelnej godła zakonne wspomina się marginalnie. Nie zwraca się uwagi na to, iż heraldyka stosuje własne metody badawcze i używa odmiennego, od powszechnie stosowanego, języka do opisów heraldycznych. W przyszłości należy zbadać, kto jest twórcą poszczególnych wersji godeł w różnorodnych wspólnotach franciszkańskich, od kiedy są używane i jakie ich odmiany dominowały. Te postulaty odnoszą się nie tylko do godeł franciszkańskich, ale także do znaków heraldycznych innych wspólnot zakonnych³⁸.

Summary

Franciscan Emblem - its History and Symbolism

The author discusses history and shape of the Franciscan emblem. He notices, that in Polish literature, except one item published in Lodz in 1994, there is no encyclopedic treatises dealing with emblems of different monastic orders and general rules pertaining to heraldry. There is also lack of detailed studies. While describing different subjects on church's heraldry, the emblems of monastic orders are hardly mentioned. No attention is paid to the fact that heraldry uses its own methods of research and uses different a language for heraldic descriptions. In the future, it should be examined, who was the creator of particular versions of emblems in various Franciscan orders, since when were they used, and what versions of emblems were dominating.

---

¹ Por. W. Kołak, *Godło franciszkańskie*, w: *Zakon Braci Mniejszych Kapucynów na Dolnym Śląsku i we Wrocławiu. Materiały z seminarium krajoznawczego*, Wrocław 1996, s. 57.

² J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 8.

³ S. Górzyński, J. Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, Warszawa 1990, s. 9.

⁴ Por. D. F. Kol, *Traktat krotki o heraldyce, to jest o herbach rodowitych...*, Warszawa 1747, ss. 9-13.

⁵ O heraldyce kościelnej zob. A. Weiss, *Heraldyka kościelna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 729-736 (tamże obszerna bibliografia).

⁶ W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon godeł zakonnych*, Łódź 1994, s. 13.

⁷ L. Bracaloni, *Lo stemma Francese nell'arte*. „Studi Francescani”. R. 7: 1921, nr 1, s. 221; C. Tinelli, *Überlegungen zum franziskanischen Wappen*, w: *800 Jahre Franz von Assisi*, Wien 1982, ss. 378-379.

⁸ „Jahwe rzekł do niego. „Przejdź przez środek miasta, przez środek Jerozolimy i nakreśl ten znak TAW na czołach mężów, którzy wzdychają i bradają nad wszystkimi obrzydliwościami w niej popełnianymi”. Do innych zaś rzekł, tak iż słyszałem: „Idźcie za nim po mieście i zabijajcie. Niech oczy wasze nie znają współczucia ni litości. Starca, młodzieńca, pannę, niemowlę i kobietę wybijajcie do szczytu. Nie dotykajcie jednak żadnego męża, na którym będzie ów znak. Zaczynajcie od mojej świątyni” (Ez 9, 4-6).

⁹ W spisach legionistów rzymskich wykonywanych po zakończeniu bitwy litera TAU postawiona przed nazwiskiem czy imieniem żołnierza oznaczała, iż przeżył walkę. Por. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 33.

¹⁰ Litera TAU w starożytnym alfabecie hebrajskim miała kształt krzyża. Por. D. Forstner, *Świat...*, ss. 30-31.

¹¹ D. Forstner, *Świat...*, s. 14.

¹² A. Dimier, *Araldica monastica*, w: *Dizionario degli istituti di perfezione*, t. 1, Roma 1974, kol. 776-788.

¹³ L. Bracaloni, *Lo stemma...*, s. 222.

¹⁴ Tamże, ss. 222-223; C. Tinelli, *Überlegungen...*, s. 378.

¹⁵ L. Bracaloni, *Lo stemma...*, s. 222.

¹⁶ Tamże, ss. 223-225; C. Tinelli, *Überlegungen...*, s. 377.

¹⁷ L. Bracaloni, *Lo stemma...*, s. 224; W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon...*, s. 52.

¹⁸ W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon...*, s. 14.

¹⁹ Tamże, s. 111.

²⁰ Tamże, s. 43.

²¹ Tamże, s. 129.

²² A. Dimier, *Araldica...*, w: *Dizionario degli istituti di perfezione*, kol. 786-787.

²³ Por. Wj 6,6.

²⁴ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, ss. 196-198; D. Forstner, *Świat...*, ss. 351-355.

²⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 353.

²⁶ Tamże, ss. 336-337.

²⁷ M. Lurker, *Słownik...*, s. 141.

²⁸ W. Kopaliński, *Słownik...*, ss. 252-253.

²⁹ Por. D. Forstner, *Świat...*, ss. 105-107, 116-117.

³⁰ M. Lurker, *Słownik...*, ss. 102-103.

³¹ Por. W. Korabiewicz, *Pochodzenie emblematu krzyża*, „Novum” 11(1970), ss. 92-123; D. Forstner, *Świat symboliki...*, ss. 13-17.

³² W. Kopaliński, *Słownik...*, ss. 174-176.

³³ *Upomnienie 5*, w: *Pisma św. Franciszka z Asyżu*, Warszawa 1976.

³⁴ Reguła z 1221 r., 23,6, w: *Pisma...*

³⁵ *Upomnienie 10; List 1 b*, 32-37, w: *Pisma...*

³⁶ Por. *Modlitwa przed krucyfiksem w kościele św. Damiana*, w: *Pisma...*

³⁷ Por. przypis 7.

³⁸ Prace badawcze nad heraldyką kościelną prowadzi zespół skupiony wokół ks. prof. Anzelma Weissa z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego natomiast w Krakowie Zespół Badawczy Heraldyki Kościelnej przy Polskim Towarzystwie Teologicznym.